

Performa 4 | 2016. szám
kultúratudományi és társadalomfilozófiai folyóirat

Főszerkesztő: Vajda Mihály

Szerkesztők:
Kicsák Lóránt
Nemes László

A szám felelős szerkesztője: Szabó Csaba

Olvasószerkesztő: Kuser Judit

Kiadja: Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Kara

Felelős kiadó: Dr. Zimányi Árpád dékán

Kapcsolat: performa@ektf.hu

ISSN 2498-731X

Webmester: Faa Balázs

Vilém Flusser

Az emelőről

Aki támpontra lelt, képes kiforgatni a világot sarkaiból. Ez az emelő princípiuma, amire elsőként nem Arkhimédész jött rá, hanem legkésőbb elődje a Neander-völgyben. Az előttünk álló esszé célja pedig ennek megfontolása. Könnyen azt hihetnénk, hogy tervünk felemelő, és még az is megtörténhet, hogy a fenségeshez vezet; mintha maga az emelő szó is erre utalna. E várakozásunk sajnos nyomban cáfolható. Tudniillik az emelő egy úgynevezett egyszerű gép, masina, aki foglalkozik vele, annak a mechanikával akad dolga, és ez köztudottan nem a nemes elfoglaltságok egyike. Éppen ezért szükséges, hogy színt valljunk, mi is készítetett minket ennek az esszének a megírására: az, hogy az emelő segítségével kísérletet lehet tenni az emberiség egész történetének a felgöngyölítésére. Ez a történet, jóllehet, nem felemelő és épületes, viszont érdekes, és noha a fenségesről kevés szó esik benne, az alávalóságról és a felháborodás során végbemenő felemelkedésről ellenben annál több. Ez az esszé azért íródik, hogy lássuk, mire jutunk akkor, ha az emelőt olyan gépnek tekintjük, amely az alávalóságból való felemelkedést, tehát az emberré válást szolgálja.

Az emelő gép, egy masina. A masina szó (a mechanika szóhoz hasonlóan) a görög *méchanikéből* származik, ami körülbelül annyit tesz: „cseles készülék“. Hogy mit is értünk alatta, jól mutatja a machináció szó. Itt van példának okáért a trójai faló, vagyis egy csapda, hogy áldozataul essenek a trójaiak. Odüsszeuszt, a trójai faló feltalálóját, *polüméchanikosznak*¹ nevezik, amit a „cseles” szóval szoktak fordítani. Eszerint a mechanika a cselvetés stratégiája. Ha az emelőre tekintünk, láthatóvá válik, hogy mi az, amit a mechanika kicselez. Tudniillik a test nehézségét. A keleti harcművészetekből (például a dzsúdóból) ismert stratégiákra emlékeztet ez, ahol az ellenfél ellen magát az ellenfél erejét próbálják meg alkalmazni. A mechanika cselesen a fizikai természet törvényeit úgy fordítja meg, hogy ezáltal a természetet legyőzze. Akinek mechanikus világképe van, ravaszul kacsingat.

Itt a Földön (ahol mindaddig lakunk, amíg vissza nem hívnak minket) minden test nehéz, az emberi testek is. Mert minden test a Föld középpontjába igyekszik eljutni. Az égitestek nem tűnnek ennyire alávalóknak, hanem úgy látszik, örökké nemes pályákat futnak be. Newton óta azonban tudjuk, hogy az égitestek pontosan ugyanannyira esendők, mint az összes többi test. Tudjuk, hogy a Föld nevű bolygó egy szép (vagy nem szép) napon beleesik

¹ Pontosabban Odüsszeuszt a *polüméchanosz*, ötletes, találékony jelzővel szokták illetni. – *A ford.*

a Napba, pontosan azért, amiért az alma is ráesett Newton fejére. Newtonnak sikerült egyesíteni az égi mechanikát a földivel, ezzel pedig égitestté változtatni a Földet és minden földi testet. Ettől fogva szükségtelenné vált a mennyei királyság földi megvalósításának elköteleződnie: hiszen Newton ezt már elrendezte. Csak éppen: az égben is (ahogy a Földön) minden alávaló. Egyszer véletlenül mindennek le kell esnie.

Ezt a mechanikus álláspontot osztja Wittgenstein. Úgy véli, „a világ mindaz, aminek esete fennáll.”² Ennélfogva (a neandervölgyihez, Arkhimédészhez és Newtonhoz hasonlóan) implicite úgy vélekedik, hogy a világot ki lehet forgatni a sarkaiból. Wittgenstein csak azt felejtí el, hogy a különböző fajta esések, vagyis esetek között különbséget kell tennünk. Abban az esetben, amikor a Föld esik bele a Napba, egy másik fajta esésről van szó, mint abban az esetben, amikor az alma esik rá Newton fejére. Az első esetben az esést egy szükségszerűvé váló esetlegességnek, míg a másodikat egy kellemetlen balesetnek nevezhetjük, amit ki kell egészítenünk még azzal, hogy a baleset egy zseniális ötlethez vezetett. És az ember esetében az esés, úgy tetszik, ismét egészen más fajta esések közé sorolandó. A zsidó-keresztény hagyomány alapján bűnbeesésről beszélünk, és Platón is úgy vélekedik, hogy lényegünk szerint az ideák birodalmából leesett lények vagyunk. Ide kívánczik az ellenvetés: itt bizony tréfát űznek az esés szóval. A Nap és az alma esetében szó szerint esésekről van szó, ezzel szemben az esetlegesség, az ötlet és a bűnbeesés esetében metaforákról. Másképp fogalmazva: a Nap és az alma a mechanika illetékességi körébe tartozik, az ötletek és a bűnök azonban nem. Ez így plauzibilisen hangzik, de a dolog korántsem ilyen egyszerű. Léteznek olyan sakkjátékos mesterséges intelligenciák, amelyeknek játék közben jobb ötletei támadnak, mint e cikk írójának. Az ötletek tehát mechanizálhatók. És képesek vagyunk olyan robotokat elképzelni, amelyek bűnössé válhatnak a technikai haladásnak köszönhetően. Olyanokat, melyek először alighanem egyszerű bűnököt követnek el, mint amilyen a lopás és a hazugság, később azonban képesek akár már a szellem ellen vétkező bűnököt is elkövetni. Akár szó szerinti, akár metaforikus értelemben használjuk az esés szót, érvényes marad, hogy az esésért minden esetben a mechanika a felelős, és hogy az emelő képes az egész világot kiforgatni a sarkaiból, amennyiben találtunk neki egy támpontot.

Ennek az esszének az volt a célja, hogy konokul kitarson a mechanikus mellett. Minek következtében az ember esetében az esést nem bűnbeesésként, hanem ennél némileg a szó szerinti értelelemhez közelebb álló esésként veszi szemügyre: valaki körülbelül két millió évvel

² Ludwig Wittgenstein: *Logikai - filozófiai értekezés = Tractatus logico-philosophicus*. Ford. Márkus György. A jegyzeteket és a tanulmányt írta Mekis Péter, Polgárdi Ákos. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004. 13.

ezelőtt a kelet-afrikai sztyeppén leesett a fáról. Ezt körülbelül a következőképpen kell elképzelni: Kelet-Afrika fáinak a koronájában sűrögnek-forognak az emberszabású majmok. És bár nehéz, vagyis alávaló testekről van szó, azzal, hogy megkapaszkodnak a faágakban és akrobatikus mozdulatokkal lendülnek egyik fáról a másikra, felülemelkednek alávaló voltukon. És akkor, két millió évvel ezelőtt (Nietzsche szavaival élve) „napról-napra hidegebb” lesz, a fák egyre gyéribben nőnek, és egyre nagyobbak közöttük a térközök. Nem kell ahhoz bonyolult valószínűségi számításba bocsátkozni, hogy kikalkulálhassuk, a fáról-fára lendülő akrobatikus emberszabásúak egyre gyakrabban le fognak esni. Az ugrás során bekövetkező baleset egyre szükségszerűbben bekövetkező esetlegessé válik. Az emberiség eredete pedig ezeknek a félresikerült ugrásoknak a sorozata.

Ezek szerint alávaló, mélyre süllyedt majmok vagyunk, a majom súlyos esete. És noha mindez az ember esetében az esésnek valósággal istenkáromló leegyszerűsítése, Auschwitz után elég plauzibilisen hangzik. Ezzel azonban még nem értünk az emberiség történetének a végére. Mert bár a legtöbben közülünk akkoriban két millió évvel ezelőtt esés közben valószínűleg a gerincüket törték, arra, hogy ezt néhányan mégis túléltek, mi magunk vagyunk a bizonyíték. Meg kell próbálnunk elképzelni, hogy valójában hogyan is mehetett végbe a legrátermettebbek túlélése (*survival of the fittest*).

Először is azt kell szem előtt tartanunk, hogy a leesett emberszabásúak ritkán voltak kivételes esetek. Az emberszabásúaktól emberré válásuk során sose kopogott úgy a föld, mint amikor jégeső veri, és ezért az emberré válást nem tekinthetjük egyfajta csapadék lecsapódásának. Mindazonáltal egy ilyen nehéz testnek, mint amilyen az emberé, a sztyeppén olyan erővel kellett becsapódnia, hogy abba az egész ökoszisztéma beleremegett. Talán a zöldek figyelmeztető kiáltásaiban még mindig ennek a becsapódásnak az utóhangját hallhatjuk, ahhoz hasonlóan, ahogyan a *big bang* utórezgését az univerzum alapzörejében. Most, hogy hatmilliárd túlélő van, aligha átélehető, milyen ritka szórványban voltak jelen akkoriban a fáról leeső emberszabásúak. Akkoriban az esést túlélők minden egyes esete hatalmas kivétel lehetett, ami rendkívüli benyomást tehetett a sztyeppén. Minden bizonnyal egy ilyen hatalmas kivétel találta fel az emelőt. Most, hogy százezrével állunk a köztereken, karjainkat üres tenyérrel vagy kezünket ökölbe szorítva emeljük az ég felé, és ordítunk, és mert minden ló a hátán rendőrrel kimagaslóbb, mint az egész ordító bagázs, most már képtelenek vagyunk átélni az emelő feltalálásának zsenialitását. Mi, akik inflálódva értékünket vesztettük, nem vagyunk már képesek arra, hogy méltassuk az emelő feltalálását.

Másodszor gondoljuk csak bele a fáról leesettnek az akkori helyzetébe. Feküdt a hátán, és nem úgy rúgkapált, mint egy csecsemő, hanem úgy, mint egy cserebogár. Hiszen az újszülött

csecsemő fölött transzcendens szülői kezek lebegnek, amelyek lassan, hónapokon és éveken keresztül segítik az elesettet felegyenesedni, hogy belőle „homo erectus”³ legyen. Ámde az ősember fölött akrobatikus majmok lebegnek, és a majomszeretet arra szorítkozik, hogy az elesett számára jelzi, szíveskedjék saját magát kihúzni a csávából. Az emberré váló mindazonáltal a cserebogártól eltérő módon nem hat lábacskaival rúgkapál, hanem karokkal és lábakkal, és mindegyik karon ott ül egy sajátos ötlábú pók. Ez a két pók az elesett környezetében babrált, megérintett, megtapogatott valamit, ide-oda kapott maga körül, megfogott és felfogott valamit (például egy botot), forgatta a felfogott botot ide-oda, megfordította, használta és emelőként hasznosította, hogy arra támaszkodva felemelkedhessen fekvő helyzetéből. Egyébiránt a kezeknek és a cselekvésnek ezzel a fenomenológiai leírásával az egész emberiségtörténetet, minden tudományt és technikát, minden művészetet, minden kultúrát alapján jellemeztünk, ahogyan talán minden értékelést is, minden más pedig csak ennek kommentárja.

Azok a határok, amelyek az ehhez hasonló esszéekben tételezve vannak, nem engedélyeznek semmilyen kommentárt, és arra kényszerítenek, hogy az emberiség történetének leírásakor csak a lényegre szorítkozzunk. Annak felfogására, hogy a bot emelő. A mélyre süllyedt, nehéz testétől súlyosan szenvedő majom, felfogta, hogy felemelkedhet alávaló helyzetéből, ha az emelőhöz hasonló masinákat épít, és annak segítségével felemelkedhet, mintha mankó lenne. Felfogta, hogy egy másik testnek köszönhetően – mint amilyen a bot is – lehetősége van arra, hogy alávaló testi voltát kicselezze. Az emberré válás nem más, mint felérni ésszel, felfogni, hogy képesek vagyunk saját testi voltunkat kicselezni, és azzal, hogy felül tudunk emelkedni rajta, hogy aztán ne csak magunkat emeljük fel, hanem az egész világot kiforgassuk a sarkaiból.

Ha mármost egy ilyen mechanikus szempont alapján vesszük szemügyre az emberiségtörténetet, azt, ami ténylegesen megtörtént, minden okunk megvan a kétségbeesésre. Hiszen ekkor ténylegesen nem látunk mást, mint meghiúsult kísérletek sorozatát, amelyek során próbáltunk emelők segítségével felemelkedni. Az emberek újra és újra egyre tökéletesebb emelők, emelődaruk és más emelőgépek építésébe fognak, és minél magasabba emelkednek, annál alávalóbb módon zuhannak a földre. A mi évszázadunk néhány különösen mély benyomást keltő bukásnak volt tanúja. Ebből pedig egyrészt arra következtethetünk, hogy minden forradalom technikai forradalom, mert ezek minden egyes bukás után új gépek építésére futnak ki. És másrészt arra következtethetünk, hogy a technikai

³ Felegyenesedett ember. – *A ford.*

haladásban, a haladásban általában, a történelemben, az emberben általában van valami alapvetően alattomos. Mert mi még mindig alávaló módon rúgkapálva fekszünk a földön, és a kelet-afrikai sztyeppe óta, a neandervölgyi óta és Arkhimédész óta sem jutottunk előbbre.

Ez az emelőn múlik. Nem használ semmit, ha fel akarunk emelkedni alávalóságunkból, és ezért építünk egy emelőt, ám ezt megelőzően nem leltünk egy olyan támpontra, amire az emelőt tehetjük. Viszont egy ilyen támpont önmagában nem tartozhat a mechanika hatáskörébe. Mert minden masina és a mechanika minden cseles stratégiája feltételezi egy ilyen támpont meglétét. A támpont mechanikán túli dolog. És ez a kissé melankolikus vége az emelőről írt megfontolásunknak. Amikor abból a célból, hogy lássuk, mit eredményez, ha az emberhez képest mechanikus álláspontra helyezkedünk, egyfajta esszé írásába fogunk, akkor mechanikán túli előfeltételekhez fogunk eljutni. Valószínűleg érvényes ez minden olyan kísérletre, amely Auschwitz utáni antropológia írására vállalkozik. Végül mindig valamilyen transzcendens dologba ütközünk, amire nem támaszkodhatunk, mert csődöt mondott. És mégis: muszáj mindenféle támpont nélkül is fellázadnunk az alávalóság ellen.

Ezt az esszét ennek a *mégis*nek ajánljuk.

Pál Katalin fordítása

A fordítást az eredetivel egybevetette: Szabó Csaba

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:

Vilém Flusser: *Dinge und Undinge. Phänomelogische Skizzen*. Carl Hanser Verlag, München – Wien, 1993. 118-123.

Első megjelenése: Vilém Flusser: *Kleine Anthropologie der Dinge I: Vom Hebel*. In: *Die Zeit*, 1991. 3. 15.

<http://www.zeit.de/1991/12/vom-hebel>

© Carl Hanser Verlag München 1993

A fordításhoz:

Vilém Flusser eredeti német nyelvű írásának lendületes, esszéisztikus stílusát nem szeretttük volna fordítói jegyzetekkel, német szavak, kifejezések zárójelk közötti feltüntetésével megtörni. De nem szeretttünk volna lemondani arról sem, hogy a magyar nyelvű fordításban olykor nem érzékeltethető nyelvi leleményeket, fordulatokat, a szavak közti szemantikái,

szótörténeti összefüggéseket valamilyen formában megjelenítsük, ezért az alábbiakban egy olyan szószeretetet állítottunk össze, amelyben az esszében használt német „szócsaládokat” és azok fordításait gyűjtöttük egybe, hogy ezzel is segítsük az esszé megértését. – *A ford.*

1)	heruntergefallene – leesett
heben – emel	gefallene – leesett
etwas aus den Fugen heben – (etwas aus den Fugen bringen) – sarkaiból kiforgat	der Gefallene – elesett
sich erheben – felemelkedik	die Falle – csapda
sich an etwas emporheben – valami segítségével felemelkedik	der Sonderfall – kivételes eset; kivétel
der Hebel – emelő	der Sündenfall – bűnbeesés
die Hebelersfindung – az emelő feltalálása	der Zufall – esetlegesség
erhebende – felemelő; épületes	zufällig – véletlenül
die Erhebungsmaschine – emelőgép	der Einfall – ötlet
das Erhabene – fenséges	der Unfall – baleset
2)	4)
trachten – igyekszik	die Empörung – felháborodás során
die Niedertracht – alávalóság, alávaló volta valaminek	végbemenő felemelkedés; felemelkedés
niederträchtig – alávaló; alávaló módon	das Empören – felemelkedés
niederträchtigerweise – alávaló módon	sich aus etwas / daraus empören – felülemelkedik valamin
3)	sich gegen etwas empören – valami ellen fellázad
der Fall – esés; eset	5)
fallen – leesik	greifen – megfog; kap
fallen auf etwas – beleesik; ráesik	begreifen etwas– megfog és felfog valamit;
hinfallen – elesik	felfog valamit
hineinfallen – beleesik	das Begreifen – felfogás
hinfällig – esendő	6)
6)	die Elternhände – szülői kezek
die Hand – kéz	7)
die Handlung – cselekvés	

befingern – babrál

fingern – megérint valamit

das Begriffenhaben – felérni ésszel,
felfogni

8)

überlisten – kicselez

das Überlisten – cselvetés

listigerweise – cselesen

listig – cseles; ravaszul

der Listenreiche – cseles

9)

verwenden – hasznosít

anwenden – használ

umwenden – megfordít

10)

setzen – tesz

voraussetzen – feltételez

die Voraussetzung – előfeltétel

einsetzen – alkalmaz

11)

der Sprung – ugrás

der Ursprung – eredet